

Sherwin B. Nuland

Špinavé ruce

Mikrobi,
horečka omladnic
a podivuhodný
příběh
Ignáce Semmelweise

ARGO
DOKOŘÁN
2005

Z anglického originálu „The Doctors’ Plague.
Germs, Childbed Fever,
and the Strange Story of Ignác Semmelweis“
přeložila Marta Jakešová.

Copyright © 2003 by Sherwin B. Nuland
Translation copyright © Marta Jakešová, 2005
ISBN 80-7363-002-8 (Dokořán)
ISBN 80-7203-673-9 (Argo)

Motto

Vyslovím-li slova horečka omladnic, jako bych pronesl kletbu; vždyť strašnější akutní onemocnění snad ani neexistuje... Není nic dojímavějšího než smrt ženy, jež právě dala život svému dítěti, nic truchlivějšího než zklamání očekávaných nadějí, nic žalostnějšího než opuštěné bezmocné novorozeně, navždy připravené o něžnou péči a laskání, jež jsou pro ně tolik důležité – taková katastrofa musí zasáhnout i to nejzavrtlejší srdce. Svým způsobem je to znesvěcení.

*Charles Delucena Meigs,
profesor porodnictví
a ženských a dětských nemocí
na Jeffersonově lékařské fakultě, 1851*

Obsah

Kapitola I	9
Kapitola II.	23
Kapitola III.	47
Kapitola IV	63
Kapitola V	77
Kapitola VI	97
Kapitola VII	117
Kapitola VIII.	137
Doslov	157
Bibliografické poznámky.	167

Kapitola II

Dívka podlehla nemoci, kterou lékaři i sestry znali až příliš dobře. V roce 1847, kdy se odehrál náš příběh, na ni zemřela každá šestá žena, která rodila na I. oddělení Všeobecné nemocnice. Mnoha dalším rodičkám se podařilo překonat počáteční příznaky a podobnému osudu uniknout. Zkušenost z Vídně nebyla výjimečná, stejně na tom byly ostatní evropské porodnice a v menším rozsahu i porodnice v Americe. Horečka omladnic útočila zkrátka všude.

Na lékařské fakultě Vídeňské univerzity, k níž porodnice patřila, už každý lékař věděl, co uvidí – a ucítí –, až na pitevním stole otevře tělo některé z mnoha zemřelých matek. Přes drobné rozdíly mezi jednotlivými případy byly základní rysy stejné. Po otevření břišní dutiny se uvolnil tak hrozný zápach, že studenti zvraceli, a někteří napoprvé dokonce omdlévali. Zápach vycházel z rozkládající se tkáňě pokryté páchnoucím výpotkem. Dalším zdrojem zápachu byl bělavý či bezbarvý hustý hnis, obalující v menším či větším množství nejvíce zasažené orgány. Ve všech případech vykazovala děloha známky silného zánětu, který často postihl i vejcovody a vaječníky a podél cév se šířil i mimo pánevní oblast. Výstelka břišní dutiny – pobřišnice – byla zduřelá a zanícená, a stejně tak i vazy, řasy a blány spojující ženské orgány s močovým měchýřem a střevní-

mi kličkami. Hnis vyplňoval volná místa mezi jednotlivými tkáněmi nebo se hromadil v četných abscesech v celé břišní dutině. Někdy se tyto abscesy, plné odporné hnisavé tekutiny, vyskytovaly i v hrudní dutině či různých jiných tkáních, dokonce i v kloubech, protože infekce se šířila krevním řečištěm po celém těle.

Vagína a vnější genitálie často vypadaly jako zanícené zhmožděné rány. Kůže na vnitřní straně stehen a pod ní uložená tkáň bývaly natolik nasáklé hnisem a bublinami plynů, že pod tlakem prstů vyšetřujícího lékaře vydávaly praskavé zvuky, jako když se v dlani mačká papír. Ani pohled do tváře matky nebyl povzbudivý. Žena, která ještě před několika dny jen kvetla nastávajícím mateřstvím, teď měla tváře propadlé a zsinalé. Byla to šedá tvář utrpení, maska smrti, daň horečce omladnic. Nikdo neznal původ nemoci a nikdo nevěděl, jak jí zabránit.

O příčinách onemocnění kolovalo mnoho teorií. Jedna z nejstarších, a pro některé lékaře stále nejpřesvědčivější, uváděla za hlavní příčinu vzniku horečky to, že nemohly volně odcházet očistky, tedy zbytky tkání opouštějící dělohu po normálním porodu. Tekutiny a hnis v břišní dutině mrtvých žen, které prodělaly horečku omladnic, totiž na pohled připomínaly očistky. Než lékaři porozuměli podstatě zánětů a infekcí, sváděla je tato podoba k domněnce, že je mezi nimi úzká vazba. Podle této teorie se očistky, které nemohou volně odejít z dělohy, hromadí uvnitř, zahnívají a vstřebávají se do tkání a do krve. Tím vyvolají zprvu bolest, potom horečku se zimnicí a následně přivodí smrt. Někteří dokonce věřili, že nečistoty se v krvi stíradají během celých devíti měsíců těhotenství, pravděpodobně proto, že se děloha zvětšuje a tlačí na střeva; tím

zpomalí vyměšování a jedy, jež neodcházejí se stolicí, jsou vstřebány do krve. Jestliže očistky po narození dítěte nemohou volně opouštět dělohu, nezbaví se nastrádaných nečistot ani krev a výsledkem je celkový kolaps, nazývaný horečka omladnic nebo puerperální horečka.

Co se týče příčin zadržování očístků, i tady bylo v průběhu staletí vytvořeno mnoho teorií. V 17. století je shrnul francouzský lékař známý pod latinským jménem Riverius: „Příčinou hromadění očístků může být přílišná hustota krve, zúžení či ucpaní cév nebo chladný vzduch, který pronikne do dělohy a uzavře ústí cév. Chladné nohy, pití studené vody, strach, panika, smutek a jiná prudká hnutí myslí zamezují odtoku krve z dělohy a zabraňují jedům vyloučit se do očístků.“ Vlastně tím říkal – a mnozí tomu věřili –, že odchod očístků může být zastaven jakýmkoli šokem.

Představa zadržovaných očístků převažovala už v klasickém období. Nikoho asi nepřekvapí, že první popis horečky omladnic byl nalezen v souboru textů známém jako *Corpus Hippocraticum*. Autorství tohoto díla bylo dlouhou dobu připisováno samotnému otci medicíny, ale dnes víme, že přispěvatelů bylo více. V první knize, zvané *Epidemiorum*, autor popisuje následující případ: „Philinova žena Thasus porodila dceru a očístky odcházely normálně“; o dva týdny později „byla postižena horečkou, doprovázenou zimnicí“, a když její „očistky přestaly vycházet“, dostavila se i bolest břicha a genitálií. Lékaři jí podle tehdejších hippokratovských zvyklostí zavedli pesar, nepochybně v naději, že podepření dělohy napomůže patřičnému odchodu očístků. A skutečně „všechny tyto symptomy zmizely“ – avšak jen dočasně. Stav pacientky se postupně zhoršoval, vrátila se bolest, horečka a zimnice,

nastoupilo delirium. Další zavedení pesaru už nepomáhalo a Thasus zemřela po třídenním kómatu, dvacátého dne od prvních příznaků nemoci. Podobné příhody byly bezpochyby základem popisu typického případu horečky omladnic i v hippokratovském textu *O ženských nemocech* (De mulierum morbis), tedy nějakých 2 200 let předtím, než došlo k epidemiím ve Všeobecné nemocnici. Svědčí o legendárních pozorovacích schopnostech hippokratovských lékařů, jejichž popis se pozoruhodně shoduje s popisem případů zkoumaných ve Vídni:

Jestliže po porodu nezačnou odcházet očišťky, pak se s největší pravděpodobností dostaví horečka a zimnice a břicho se nadme. Dotkneme-li se pacientky, pocítí bolest v celém těle, ovšem tento dotek je bolestivý zejména na břiše. Souběžně se dostavuje pocit pálení v břiše a je velice pravděpodobné, že bude provázeno také bolestmi v podbřišku. Pacientka trpí nechutenstvím, slabostí a podrážděností... Moč se podobá moči oslí... Puls je ponejvíce slabý, čas od času velmi rychlý, méně často silný, avšak pomalý. Takto nemoc začíná a její projevy se s velkou pravděpodobností budou dále rozvíjet. Vpadlé tváře po nějaké době zčervenají.

Podobná pozorování vedla k formulaci čtyřicátého třetího Hippokratova aforismu: „Jestliže *erysipelas* (tehdy používaný termín pro zánět) postihne dělohu rodičky, je pravděpodobné, že bude fatální.“

Kromě teorie o zadržování očišťků, jež patřila k nejrozšířenějším vysvětlením horečky omladnic, byly vysloveny i jiné teorie, ale k tomu došlo až poté, co do medicíny za-

čaly pronikat základy vědeckého myšlení. Sedmnácté století je často – a právem – nazýváno stoletím vědy nebo érou vědecké revoluce. Avšak mnoho teorií bylo v této intelektuálně rozmáchlé době založeno na zvláštní směsici pečlivých pozorování a neprokazatelných spekulací. Mezi takovými polovědeckými domněnkami zaujímá čelné postavení tzv. „teorie mléčné metastázy horečky omladnic“. Její zastánci ji považovali za zcela logickou, ale ve skutečnosti byla stejně spekulativní jako teorie zadržování očištěk a vycházela z podobně mylných představ.

Dlouhou dobu se mělo za to, že mléko kojících matek se tvoří přeměnou menstruačních výměšků a postupuje kanálem z horní části dělohy až do prsních bradavek. Na tuto domnělou fyziologickou cestu dokonce věřil i obvykle jasnouživý Leonardo da Vinci, přestože se mu její existenci nepodařilo při pitvách prokázat. Zcela netypicky trval na svém přesvědčení, a dokonce dráhu zakreslil ve studii znázorňující pohlavní akt, která se zachovala v souboru jeho anatomických kreseb.

Hnis a infikovaná tekutina, nahromaděné v břiše obětí horečky omladnic, byly tak podobné mléku, že někteří pitvající byli skutečně přesvědčeni, že se jedná o mléko, jehož normální cesta k prsu byla něčím přerušena. Tato teorie dokonce logicky vysvětlovala zpomalení a záhy i zastavení laktace, ke kterému při onemocnění docházelo. Mléku prý stála v cestě k prsům nějaká překážka, a proto se hromadilo v pánevní dutině. Pak proniklo do krevního oběhu a dostalo se do různých částí těla. Tím se zdůvodňovala přítomnost hnisu v hrudní dutině nebo v kloubech, která byla zjištěna při pitvě. Jako mnoho teorií té doby byla i tato založena na chybném předpokladu a nesprávné interpretaci pozorování.

Tehdejšími badatelům, jejichž úvahy nebyly zatíženy požadavkem, že vědecký názor musí stát na mnohem pevnějších základech, připadala jistě přitažlivá. Teorie mléčných metastáz se dočkala velkého rozmachu v roce 1746, během první dokumentované epidemie horečky omladnic v nemocnici Hôtel-Dieu v Paříži. Na základě mnoha pitev obětí této epidemie publikovali tři lékaři zprávu, v níž popsali výskyt „volné mléčné kapaliny ve spodní části břišní dutiny a mléčných sraženin ulpívajících na střevěch“. Pochopitelně nešlo o sražené mléko, ale o hnis a bílou infikovanou tekutinu. Trvalo téměř dalších padesát let, než jiní, pečlivější pozorovatelé zjistili její skutečnou podstatu.

Epidemie v Hôtel-Dieu byla první z dlouhé řady, další postihly spoustu nemocnic v následujících desetiletích. Instituce Hôtel-Dieu byla založena už v roce 660, ale její hlavní budovy byly postaveny v letech 1610–43, za vlády Ludvíka XIII. V době vypuknutí epidemie tedy nemocnice stála už zhruba sto let a patřila k nejstarším z nemnoha podobně velkých zařízení v Evropě. Takových institucí sice začalo rychle přibývat, jenže mladým rodičkám, jimž hrozila horečka omladnic, to nemuselo nutně přinášet jen výhody. Více nemocnic znamenalo více epidemií.

V 18. století už rostly nemocnice jako houby po dešti. V letech 1736–99 bylo v anglických provinciích postaveno dvaatřicet nemocnic a jen v samotném Londýně jich v letech 1720–45 vzniklo pět. Podobný rozkvět lze pozorovat i v kontinentální Evropě. Například brány obrovské vídeňské Všeobecné nemocnice se pacientům otevřely v roce 1784.

Nové nemocnice byly odrazem vzrůstající odpovědnosti vlád i jednotlivců za chudé. V důsledku všeobecných